
L'encarnació del futur dibuixat de les terres de Can Grassot i Can Calvet. Història d'un període de la microhistòria dels eixamples de Gràcia i Barcelona

Antoni González Moreno-Navarro*

Aquesta comunicació fa referència a una petita porció del Pla de Barcelona i a un breu període de temps. Els límits cronològics corresponen a l'àmbit temporal del Congrés, el quart de segle i escaig dels dilemes de la fi de segle XIX. Els confins territorials s'ajusten a l'entorn d'una realitat urbana actual, llavors en projecte, el passeig de Sant Joan de Dalt (o el tram de dalt del passeig de Sant Joan). En la major part del temps de què tractarem, el petit territori es trobava a cavall de dos termes municipals i de dos eixamples, el de Barcelona i el de Gràcia, i formava part d'un àmbit oficiós de límits indefinits, el paratge dels Caputxins Vells.

Tant en el cas de l'espai com en el del temps es tracta, per tant, de fragments. El coneixement detallat i causal de l'evolució d'un fragment dins de l'altre, però, ens pot ajudar a comprendre millor alguns aspectes de la relació entre les dues realitats superiors a les quals pertanyen. En particular, quant a l'encarnació del futur dibuixat del procés de metamorfosi de rural a urbà d'aquell territori i quant a com aquesta materialització formal vindrà condicionada, no només per les normes promulgades o els factors de caire macrosocioeconòmic, sinó també per factors vivencials, individuals o familiars, que deixaran durant molt temps, fins al nostre segle, la seva petjada en el paisatge urbà.

1874, un territori heterogeni

Els límits oriental i occidental d'aquest fragment de territori eren dos dels torrents que travessaven el Pla. A llevant, el torrent d'en Mariner, que des de 1850 i fins a 1897 faria de límit entre els termes de Gràcia i Barcelona amb Sant Martí de Provençals. A ponent, el torrent del Pecat, el traçat del qual, en el tram superior, es movia dins dels confins del carrer de Bailèn. El límit superior era l'antic camí reial de la Travessera, a la riba septentrional del qual no hi havia encara cap edificació immediata. El límit inferior l'hem fet coincidir amb l'eix d'un carrer encara ni tan sols insinuat en aquell tram, el de Mallorca. Dos torrents més travessaven el territori. Ben bé al mig, i de nord a sud, coincidint en gran part amb el traçat del passeig de Sant Joan, el torrent Pregon. I entre els torrents Pregon i d'en Mariner, el torrent Curt.

* Funcionari de l'Administració local. Arquitecte restaurador de monuments.

Aquest fragment territorial, malgrat la seva dimensió i el fet que des de feia una quinzena d'anys el seu futur urbanístic estava regit per una única norma, el Pla Cerdà, presentava el 1874 una notable heterogeneïtat quant a l'ocupació humana, tant des del punt de vista de l'ús com de la morfologia i la implantació de les construccions. Gran part dels terrenys pertanyien encara a sis masos, que conservaven dempeus les corresponents masies i bona part dels edificis o instal·lacions annexes, sínies, sèquies i oficines. A l'angle nord-occidental, a tocar del torrent del Pecat, el mas de la Plana d'en Sagués, presidit per la vella masia. A l'angle nord-oriental, Can Bartra, el terreny del qual s'estenia als dos costats del camí de la Travessera. I entre les dues, Ca l'Arquer (abans, Can Valentí Sagristà), amb les contigües cases arrengraderades, iniciades abans de 1770, conegudes com a casetes del Malecon. A la l'alçada d'on s'obriria el carrer de Còrsega, ben a prop del torrent d'en Mariner, l'antiga torre de Bell-lloch; una mica més avall i cap a ponent, entre els torrents del Pecat i Pregon, l'antic mas Can Delriu, i, sota d'aquest, entre els mateixos torrents, el mas de Can Calvet.

Feia anys, però, que els terrenys d'aquests masos no tenien només un ús agrícola. En les tres darreres dècades bona part de la superfície havia estat arrendada per a la ubicació de rajolereries. També s'alçaven altres construccions industrials, com ara la fàbrica de blanqueig, la tintoreria Rabot i Julià, coneguda popularment com el Tint vermell, aixecada per un Bonaplata entre els torrents Pregon i Curt, o la del mateix destí, llavors inactiva, aixecada als terrenys de Ca l'Arquer. I al bell mig d'una peça de terra que havia estat propietat dels Puiggener i els Sentmenat, entre Can Bartra i Can Grassot, la mola asèptica d'art de la Casa Misión dels claretians, aixecada una vintena d'anys abans, quan li deien el Convent nou.

Per acabar de dibuixar l'heterogeneïtat apuntada, una part del territori estava ocupada per conjunts de construccions residencials. A tocar del carrer de la Travessera hi havia la urbanització promoguda a partir de 1832, amb gairebé totes les parcel·les construïdes i, cap al sud, sense solució de continuïtat, dues parcel·lacions més antigues, també plenes. Més cap al sud-est, a tocar del torrent Curt, hi havia una altra parcel·lació residencial, la coneguda com les Cases verdes, conjunt d'habitatges de planta baixa.

El fet més destacat, però, de l'ocupació humana d'aquell petit territori, si més no als efectes de l'anàlisi que aquí se'n fa, era la irrupció de les construccions aixecades a l'empara del Pla Cerdà, aprovat una quinzena d'anys abans. Especialment, la seva distribució sobre l'àrea. En la part inferior, la que corresponia al terme de Barcelona, no hi havia ni rastre dels carrers previstos. Hi havia, això sí, mitja dotzena de casetes, amb les façanes alineades formant un angle recte aixamfranat, a les quals s'arribava des de corriols oberts al torrent Pregon. A la part superior, entre els torrents Pregon i d'en Mariner, al voltant de la masia de Bell-lloch, llavors coneguda com a Can Grassot, barrejades amb algunes rajolereries, actives o no, unes desenes de construccions de planta baixa, amb les seves façanes, de vegades arrengraderades, de vegades a cartabó, insinuaven carrers, passatges i cruïlles inexistents. Per sota del camí que unia la masia amb el torrent Pregon (coincident més o menys, per casualitat, amb el carrer de Còrsega), tot i tractar-se també de terrenys de l'antiga heretat dels Bell-lloch, més recentment dels Brichfeus, no hi havia cap més habitatge que els del carrer Cases verdes.

Un segle de profundes transformacions

L'heterogeneïtat del fragment de territori era conseqüència, és clar, de la seva història; de la superposició d'uns fets que havien condicionat l'evolució de les realitats de més ampli abast a les quals pertanyia, i de determinats esdeveniments relacionats amb les famílies vinculades més directament amb la possessió i ús d'aquelles terres. En aquesta història hi ha dos períodes diferenciats: un abans i un després de l'aprovació, el 1859, del Pla Cerdà. Un abans sense un futur planificat, en què els factors de tipus local o personal aparentment poden tenir en l'evolució un pes més decisiu, per aleatori (i que, per tant, podria ser més intel·ligible), i un futur planificat per decret, on sembla que aquests factors haurien de perdre significació i que, tanmateix, en el cas que estudiem, resultaran fonamentals.

Un segle abans de 1874, quan a Catalunya comença a arrelar la industrialització i es viu un procés accelerat de creixement demogràfic, la represa de la capital, Barcelona, era ben palesa. Però la recuperació de l'economia no havia tingut només a veure amb la indústria o el comerç; també, i de manera important, amb l'agricultura del seu Pla. Com diu Alexandre Sánchez, «sense la transformació de l'agricultura suburbana difícilment s'hauria produït l'espectacular creixement de la Barcelona del segle XVIII».¹ El nostre territori, com a terreny de cultiu de secà situat al terç central del Pla, formava part d'aquella decisiva reserva agrícola de la ciutat. S'hi podien diferenciar llavors tretze finques; sis masos, els mateixos que romanien el 1874, amb una superfície conjunta del 70% de l'àrea, i set peces de terra agrícoles, de superfície variable, entre les set mujades de la peça propietat de l'eclesia Josep Fontllonga, a l'angle sud-est, i la peça de poc més d'una mujada propietat del pagès i rajoler Francesc Delriu, entre els torrents Curt i Pregon.

A finals del segle XVIII i les primeres dècades del XIX, Barcelona inicia la seva gran transformació: s'edifica a tots els racons de la ciutat emmurallada, en els solars buits i al damunt de les cases existents i les expectatives de creixement apunten ja cap al Pla. Mentrestant, el barri de Gràcia comença a estructurar-se als volts de la cruïlla del camí de Gràcia i el de la Travessera. A les nostres terres, per causes relacionades amb la proximitat de la ciutat més que amb el llunyà creixement del barri de Gràcia, també es constaten canvis. L'ús del sòl, gairebé del tot agrícola fins llavors, es diversifica. Alguns predis són parcel·lats i s'hi s'obren camins o carrers (és el cas de les promocions de Valentí Sagristà a partir de 1781 en terrenys de Gaspar Calvet i la iniciada per aquest segon pagès en la resta de la seva porció de terra, pocs anys després, a partir de 1785). En alguns masos s'aixecarien edificis d'habitatges a peces de terra adjacents als vells camins, com ara a Can Sagués, on a partir de 1790, a tocar del camí de la Travessera, s'hi aixequen diverses cases entre mitgeres (la més occidental, la identificada en la bibliografia moderna com a “masia de Cal Xero”, tot i que es tracta d'un edifici de lloguer per plantes).

Després d'encetar Gràcia, el 1820, una autonomia que duraria tan poc com l'eufòria liberal, el caseriu creix a un ritme impensable. Noves parcel·lacions transformen en urbans els terrenys agrícoles fins a ocupar una gran part del que serà la vila

1. Alexandre SÁNCHEZ, «Les activitats econòmiques a Barcelona (1717-1833)», dins *Història de Barcelona. 5, El desenvolupament de la ciutat manufacturera (1717-1833)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993.

de Gràcia. Al nostre territori, el 1832, Magí Ferrer, oïdor de la Reial Audiència, urbanitza la peça de terra entre Can Sagristà i Can Sagués, de gairebé dues mujades, amb la formació dels carrers Nuestra Señora de los Ángeles (més endavant, carrer de la Cruz) i San Magín (finalment, Rosario, i després San Llorenç de Munt). Es tracta d'una de les primeres ordenacions urbanístiques de Gràcia i la més allunyada de l'encreuament dels carrers Gran i de la Travessera. Entre 1832 i 1835, Ferrer estableix tots els terrenys i s'hi construeix un barri de cases de planta baixa o dues plantes i hort que perduraria fins a la tercera dècada del segle xx.

En aquells anys, les terres de la zona no ocupades per assentaments residencials comencen a deixar de ser exclusivament agrícoles, com des de feia pocs anys estava succeint a altres indrets de Gràcia. La bona qualitat dels terrenys argilosos regats per les torrenteres afavorirà un increment dels forns de coure rajoles, dels quals, com hem vist, ja n'hi havia des del segle XVIII. Poc després, s'ubicarien en el territori les instal·lacions de blanqueig que romanien dempeus el 1874. El 1850, per un reial decret del 28 de juny, Gràcia assumia la independència administrativa i política de Barcelona tantes vegades somniada i demanada. El sis de juliol prenia possessió el nou Ajuntament. La frontera amb Barcelona fregaria l'antiga finca de Bell-lloch del nostre territori.

1859: un futur unitari dibuixat

L'any 1840 l'Ajuntament convoca el concurs per demanar arguments que avalessin l'enderroc de les muralles i el 1843, al mig d'un clima d'enfrontament amb el govern i de tensions ciutadanes, s'aterren parcialment. La ciutat i el Pla estan més a prop. Amb l'inici a l'Estat del Bienni progressista (1854-1856), la ciutat aconsegueix desfer-se de les muralles. El 1855, Ildefons Cerdà presenta el *Plano de Barcelona y sus alrededores*, encarregat pel governador civil l'any anterior, i s'aprova la llei de desamortització de les propietats eclesiàstiques, cosa que permetrà a molts propietaris redimir censos.

Dos anys després, s'entrecreuen encàrrecs, decrets i projectes per a la reforma i l'eixample de la ciutat. El 1857, Miquel Garriga i Roca lliura l'avantprojecte que li ha encarregat el municipi. El 9 de desembre de 1858, una reial ordre permet l'eixample "ilimitat" de la ciutat i, per tant, la desaparició definitiva de la *zona polèmica*, l'espai al voltant de les muralles on fins llavors no era possible edificar. El mes de febrer de 1859, Cerdà és autoritzat pel govern de Madrid a fer el seu projecte. El 15 d'abril, l'Ajuntament convoca un concurs municipal de projectes. Abans de decidir, una reial ordre del 7 de juny aprova el de Cerdà (llevat de les ordenances i el pla econòmic) i, poc després, l'Ajuntament premia el projecte presentat a concurs per l'arquitecte gracienc Antoni Rovira i Trias, el qual partia amb avantatge, ja que tenia gairebé enllestit un projecte d'eixample en començar el 1857, encarregat pel mateix Ajuntament. La decisió de Madrid, per fortuna per a Barcelona, és definitiva, i el 16 de juliol de 1860 el governador civil publica una circular on regula com construir a l'Eixample.

Pocs mesos abans, el 30 de maig de 1860, un reial decret estableix que «todas

las construcciones que se intenten en lo sucesivo en Barcelona y sus pueblos inmediatos [Gràcia, entre d'altres], dentro del proyecto de reforma y ensanche de aquella capital, aprobado por real decreto de 7 de junio último, se verificarán con sujeción a dicho proyecto». L'estiu de 1860, Cerdà comença a replantejar les vies principals que han de travessar el Pla, i el 4 d'octubre, la reina Isabel II presideix l'acte que simbolitza l'inici de la construcció de l'Eixample. Al desembre, comencen els treballs urbans. Una quinzena d'anys després de l'aprovació del Pla, el nostre territori estarà configurat amb l'heterogeneïtat que hem descrit abans.

Les raons d'una heterogeneïtat

Hi ha unes raons de tipus estructural, no definitives, com veurem, encara que, és clar, no desdenyables. En primer lloc, cal considerar que el territori pertany a dos municipis i que, de fet, serà escenari de dos eixamples ben diferenciats, el de Barcelona, al sud, i el de Gràcia, al nord. Acceptada aquesta circumstància (sovint oblidada en l'estudi de l'evolució de la materialització del Pla Cerdà en general, que s'entén normalment com l'eixample de Barcelona que envaeix els territoris dels municipis veïns), semblaria explicable que la diferent i irregular ocupació residencial del territori anés lligada als particulars creixements de les dues ciutats. I fins i tot aquesta premissa és vàlida només fins a cert punt.

És cert que el paratge conegut com a Caputxins Vells (en sentit ampli, no en la versió reduïda amb què sovint s'ha identificat el topònim) va ser un dels focus inicials de construcció de l'eixample de Barcelona. En aquest sentit, el fet que la mansana de ponent del carrer 35, o passeig de Sant Joan, estigués en gran part edificada el 1874, semblaria una conseqüència d'aquest procés inicial, només interromput per la crisi de 1866, quan la Societat Catalana General de Crèdit fa suspensió de pagaments. (El fet que la mansana de llevant fos encara verge, estaria justificat per l'afectació per construir l'hipòdrom previst per Cerdà). Quant a l'eixample de Gràcia, també semblaria comprensible que l'ocupació d'algunes mansanes per habitatges respongués al procés de creixement de la ciutat mitjançant urbanitzacions al llarg del camí de la Travessera, amb l'única diferència, en aquest cas, d'haver-se fet d'acord amb els traçats dels carrers imposat per un pla urbanístic de rang superior.

La realitat era diferent. O, si més no, més complexa, més polièdrica. L'ona expansiva de l'eixample barceloní focalitzada en alguns indrets del paratge de Caputxins Vells més pròxims a la ciutat preexistent no havia arribat encara als voltants del nostre territori. Les edificacions aixecades en la nostra zona barcelonina havien sorgit sense cap relació amb aquells focus inicials i, com veurem, eren contemporànies –fins i tot anteriors– a la major part de les construccions que es consideren com les primeres de l'Eixample. Quant a les construccions graciencques, tampoc responien a un gradual procés expansiu. Entre la nova urbanització i la vila, i al nord del camí de la Travessera, hi havia grans extensions sense urbanitzar (Can Sagués, l'antiga Can Delriu, els terrenys dels Joanich, la finca de Cal Comte); d'altra banda, aquella nova urbanització tenia poc a veure amb el camí d'origen romà

(l'inici de la construcció d'habitatges s'havia produït gairebé quatre-cents metres més avall).

La realitat d'aquella situació heterogènia, en certa manera sorprenent, estava condicionada també, i de manera profunda i duradora, per aspectes arrelats en factors de tipus personal i familiar. La clau cal buscar-la en dues realitats ben diferenciades, les de les respectives famílies que posseïen aquells terrenys, els Calvet i els de Grassot.

Les terres del mas Can Calvet

El mas Can Calvet, amb una superfície de 5,23 mujades, s'estenia entre els torrents Pregon i Pecat, amb el límit superior una mica més amunt del traçat del carrer de Provença. La masia estava situada tot just a l'encreuament entre l'alineació de la Diagonal i la del xamfrà de ponent que aquesta formava amb el passeig de Sant Joan, afectada de ple, per tant, per l'obertura de l'avinguda. El predi pertanyia a la família Calvet, si més no des de mitjan segle XVII.

Des de 1851 la finca era propietat de Jaume Calvet i Teyà, fill i hereu de Josep Calvet i Piera, «pagès hisendat», propietari d'altres peces de terra a Barcelona i Sant Martí de Provençals. Jaume Calvet va morir el 2 d'agost de 1856, abans de l'aprovació del Pla Cerdà. En el seu testament, d'aquell mateix any, Jaume Calvet va confirmar el seu fill primogènit, Joan Clavet i Matas, com a hereu de tots els béns, i la vídua, Rosa Matas i Piera, com a hereva vitalícia d'una tercera part; així mateix, va fixar la legítima de cada un dels tres germans de l'hereu: 350 lliures. En aquell moment, les muralles havien estat enderrocades (amb la qual cosa, de la masia al centre de la ciutat no hi havia més que una passejada franca), i Cerdà ja havia dibuixat el plànol topogràfic; Jaume Calvet, previsor i desconfiat alhora, afegí una nota al document d'última voluntat: «En el caso de verificarse el ensanche de la presente ciudad, se justipreciarán los bienes que están dentro los límites de la misma o de Sant Martín de Provensals y, resultando el valor de ellos mayor que el actual, se repartirá el exceso por iguales partes entre los susodichos sus hijos legatarios en aumento de sus respectivos derechos legitimarios».

Poc després, mort el pare i aprovat el Pla, i possiblement motivat pels seus germans, alertats pel testament del pare comú (i també, potser, pels deutes que aquest havia deixat), l'hereu, poc amant de la tradició pagesa familiar, seria un dels primers propietaris del Pla a negociar amb aquells terrenys que havien passat de rústics a urbans. El 10 d'abril de 1861, Joan Calvet Matas i la seva mare fan els primers establiments de terrenys a favor de Constructora Catalana, la qual revendrà les parcel·les després d'aconseguir el permís d'edificació.

Immediatament, el 1862, la família es reuneix per tal de revisar les previsions fetes pel pare en el testament, i firmen un conveni. Constaten, en primer lloc, que «por haberse realizado dicho ensanche, el valor de las fincas comprendidas dentro de él ha crecido de un modo considerable»; tant, diuen, «que si todo [l'increment] quedase para los legatarios, quedarían éstos mucho mas favorecidos que la usufructuaria y que el heredero instituido, contra la mente del testador». Per això,

«deseosos de respetar su voluntad no menos que los derechos adquiridos por su madre y hermano [...], para evitar toda clase de dudas que pudieran perjudicar el buen nombre de la familia y la paz y buena armonía que ha reinado siempre entre todas las personas que la componen, a cuyo privilegiado objeto quieren sacrificar sus intereses», acorden satisfer a cada un dels tres germans 3.000 lliures. Reconeixen així que, pel cap baix, el preu dels terrenys s'ha multiplicat per nou. El mateix 1862, Joan Calvet i Matas demana permís per fer una nova casa en els terrenys edificables de la seva propietat. El projecte és del mestre d'obres Narciso Nuet i les obres es farien entre 1862 i 1863. El mas de Can Calvet havia començat, així, la seva agonia.

Can Grassot: un matrimoni amb repercussions urbanístiques

El mas de Can Grassot (28,25 mujades) va ser, per extensió, la tercera de les propietats que el 1850 van incorporar-se al nou municipi de Gràcia, després del Mas Montaner i la finca del marquès de Castellvell. Estava presidit per una vella masia, coneguda des del segle XV com a torre de Bell-lloc i més tard com a Can Brichfeus, a la qual s'accedia des del camí de Can Mariné o torrent Curt, que enllaçava amb els torrents d'en Mariner i Pregon (aquest segon la via més habitual de connexió del mas amb la ciutat emmurallada, a través del Portal Nou).

El 1770 la finca va ser adquirida per Isabel de Gispert i Feran, i set anys després l'heretaria en usdefruit el seu vidu, Geroni de Grassot i Ballester, doctor en lleis, nascut a Barcelona, descendent d'una família oriünda de Palafrugell, el qual va rebre de la seva esposa la potestat de deixar-la en herència al fill de tots dos que ell decidís.² Geroni de Grassot seria l'amo de la finca durant més de quaranta anys, ja que, quan l'any 1793, en signar els capítols matrimonials del seu primogènit, Josep Antoni, se li va presentar la primera oportunitat de prendre una determinació sobre a qui deixar-la finca, ajornaria la decisió.

En la distribució de les propietats familiars feta finalment per Geroni de Grassot, la finca de Caputxins Vells va correspondre a Francesc d'Assís de Grassot i de Gispert, el fill petit de Geroni i Isabel, el qual havia fet anar de corcoll el pare tota la seva vida. Un dels episodis protagonitzats per Francesc que més va enutjar el pare va ser el seu casament, sense previ consentiment ni comunicació, amb Carolina Álvarez y Calderón de la Barca. Per això, Geroni de Grassot, en deixar-li en herència la finca graciense, ho va fer amb la condició que «en lo cas de morir sens fills ligitims y naturals y de ligitim y carnal Matrimoni nats y procreats», només pogués disposar la seva vídua d'una tercera part i les altres dues passessin als seus néts, Josep Ramon i Antoni de Grassot y de Mujal, fills del primogènit.

Aquell matrimoni i aquesta disposició testamentària havien de tenir unes conseqüències urbanístiques inimaginables. Francesc no va tenir fills i dues terceres parts de la finca passarien a Antoni de Grassot i de Mujal (després de renunciar el

2. La història de la família Grassot (des del segle XVI al XXI) està àmpliament documentada en el treball de l'autor d'aquesta comunicació, *Camp d'en Grassot. Família i territori* (en premsa).

seu germà Josep Ramon a la seva part, previ el corresponent pacte amistós). El destí de l'altra part seria fruit d'una història rocambolesca. Carolina Álvarez es va casar en segones núpcies amb un metge barceloní, vidu, amb el qual no va tenir descendència. Morta ella, la porció de finca va passar al metge dues vegades vidu i, mort aquest, a un fill seu del primer matrimoni, també metge, sense cap relació, per tant, amb la família de Grassot.

Per diverses raons, la formalització de la divisió de la propietat es va ajornar durant anys, mentre s'incrementaven les expectatives d'una imminent transformació de rústega en urbana. El 1843 moriria Antoni de Grassot, impulsor de la recuperació agrícola de la finca al marge d'aquelles expectatives, i el 1844, la seva tia Carolina. El 1847, els respectius hereus van acordar-ne el repartiment. La part septentrional (la zona compresa ara, aproximadament, entre els carrers de la Travessera, Nàpols, Còrsega i el passeig de Sant Joan) va correspondre als germans Roman i Dolors de Grassot i Elías, fills d'Antoni de Grassot. L'altra part, al sud del carrer de Còrsega, a Josep Albert Cezat i Caparà. Aquesta distribució condicionarà durant quasi un segle el desenvolupament urbanístic i, de manera molt especial, la formalització urbana d'aquell sector del territori.

Durant una dècada, les dues parts de la finca tindran una evolució (o una continuïtat) similar. L'evolució posterior, quan el futur urbà de les terres estigui ja sobre la taula dels polítics i a l'abast de l'opinió pública, divergirà totalment. Les causes tindran molt a veure, si més no a l'origen, amb les problemàtiques personals (la diversa situació econòmica, professional o familiar; la relació emocional, personal i col·lectiva, amb el passat i el present del territori, és a dir, la vinculació històrica amb la terra, considerada com alguna cosa més que un recurs econòmic).

Cezat, nouvingut a aquell territori, perseguit pels creditors, només consideraria l'immediat benefici econòmic d'acord amb les expectatives que augurava l'informe que li va fer el 1857 l'arquitecte Elías Rogent, basat en una suspecta informació privilegiada («habiendo tenido a la vista el plano geométrico formado por el arquitecto D. Antonio Rovira y Trias en que hay el proyecto de las calles y plazas que se podrán establecer»)³ Sense esperar, però, l'aprovació del pla d'eixample, va malvendre gran part de la finca (a un preu inferior a la meitat del pronosticat per Rogent) a uns intermediaris, els quals els revendrien a un grup de naviliers i financers, molts d'ells indians, obrint una cursa especulativa que no es concretaria en edificacions fins ben entrat el segle xx. La família de Grassot, malgrat l'aprovació del pla d'eixample el 1859, continuaria explotant els recursos agrícoles i industrials de la finca, fins que el 1866 Roman de Grassot, ja major d'edat i advocat, defensor i propagador entusiasta de «la colosal obra económica y moral que los censos han realizado [...] y lo que pueden aun realizar en beneficio de la riqueza y bienestar de todos los ciudadanos»,⁴ promouria la urbanització o parcel·lació coneguda com a Camp d'en Grassot i començaria a establir els terrenys en els quals s'aixecarien immediatament les primeres cases del barri.

2. *AHCAB* (Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya), Fons Elías Rogent i Amat.

3. Roman de GRASSOT, «El censo enfitéutico y sus detractores», *La Notaría. Boletín del Colegio de Notarios*, 14 i 21 de juliol de 1879.

1876, es referma l'heterogeneïtat

L'any 1876, dos fets produïts en els terrenys de les antigues finques de Can Calvet i Can Grassot simbolitzen el definitiu rumb heterogeni de la metamorfosi de rural a urbà del bocí de territori que estudiem. A baix, a tocar de la línia virtual de la futura avinguda Diagonal, la inauguració de la torre del dipòsit receptor d'aigües que havia de presidir el nou paisatge urbà d'aquell sector del paratge de Caputxins Vells, promoguda, en societat, pel mateix amo dels terrenys, el qual ocupava encara la veïna casa pairal voltada de camps de conreu. A dalt, a tocar del torrent d'en Mariner, l'aterrament de la vella torre de Bell-lloc, enderroc decidit per l'amo davant de l'èxit de la parcel·lació que havia promogut. Dos fets de signe contrari, de construcció i destrucció, i un mateix significat: l'aposta definitiva pels dos exemples, el de Barcelona i el de Gràcia, els quals, en aquell sector, encara trigarien mig segle a ser-ne un de sol.

Quant a la transformació urbana de la finca de Can Calvet, superada la crisi que el 1866 havia interromput el precoç procés, l'any 1871 les expectatives del propietari, Joan Calvet i Matas, es diversifiquen per tal d'assegurar-ne la rendibilitat. D'una banda, s'abandona la pràctica de l'establiment emfitèutic en benefici de la venda de terrenys a perpetuïtat; de l'altra, s'inverteix en el negoci propiciat per la situació de la finca entre dos torrents. El febrer d'aquell any, Calvet, juntament amb Francisco Luis Grappin, demana permís per col·locar en els terrenys edificables de la finca una caldera de vapor per tal d'eleva les aigües freàtiques dels torrents del Pecat i Pregon. Es posa així en marxa el negoci de l'empresa Aguas Potables del Ensanche y Barceloneta (inicialment, Calvet, Grappin y Arce). El gener de 1875, l'empresa demana permís per completar el projecte i edificar una «torre para depósito receptor de aguas elevadas», d'acord amb els plànols de C. Rouviere. Es tracta d'una torre d'uns 26 metres d'alçada, amb planta octogonal de dos costats més llargs, coronada per un gran dipòsit metàl·lic. (En realitat es faria amb planta octogonal regular i subsistiria gairebé un segle, fins que en iniciar-se la dècada dels anys seixanta del segle XX, l'empresa, anomenada llavors El Fénix de Aguas Potables, edificaria en el solar la casa número 376-378 de la Diagonal).

Les successives negociacions dels Calvet per desfer-se dels terrenys viables de la finca palesen la sorprenent lentitud de la iniciativa pública quant a la urbanització d'aquest indret del nou eixample. Els terrenys afectats del tram barceloní del passeig de Sant Joan van restar de propietat dels Calvet fins al 1881 i els del terme de Gràcia fins al 1884. Quant als terrenys on s'havia d'obrir una via tan important com la Diagonal, Joan Calvet i Matas els va oferir a l'Ajuntament de Barcelona quan acabava el 1887. Diu Calvet en la seva instància que el terreny encara es cultiva i que només s'hi han obert «los pasos indispensables para entrada de las casas ya construidas [...] por lo cual esta parte de vía está sin urbanizar. El dicente –diu Calvet– se halla continuamente instigado por los propietarios de los predios antes indicados para que se destine a vía pública». L'informe tècnic municipal respon que no és prioritari encara obrir aquell sector de la Diagonal. El 1892, després de morir Calvet, es produiria l'expropiació dels terrenys i, a continuació, l'obertura (no la urbanització encara) de la Diagonal, entre els carrers de Girona i Nàpols. El 1894 seria enderrocada Can Calvet, cosa que suposaria la desaparició definitiva d'una finca agrícola amb força segles d'història.

Es consolida el Camp d'en Grassot

Com hem vist, l'evolució dels terrenys de l'antiga finca de la torre de Bell-lloc serà molt diversa en la part que mantindria la família de Grassot i en la que va passar al nouvingut Cezat i Caparà. De fet, els terrenys que aquest va heretar i es va vendre no serien més que moneda d'intercanvi especulatiu durant quasi tres quarts de segle. En els altres, els terrenys que van constituir, en paraules de Carreras Candi, «lo genuí Camp d'en Grassot»,⁵ setze anys després d'aprovar-se el Pla Cerdà hi naireria un nou barri gracienc.

Durant aquests primers setze anys de vigència del Pla Cerdà a Gràcia, el canvi d'estatus urbanístic no havia tingut cap conseqüència en el nostre territori quant a l'aparició de construccions, l'obertura de carrers o la realització de cap mena d'obra pública. L'Ajuntament de Gràcia encara trigarà ben bé un quart de segle per prendre seriosament en consideració la possibilitat de fer realitat l'eixample en aquest sector del seu terme (de fet, l'acció no l'emprendria l'Ajuntament de Barcelona fins després de l'annexió de 1897).

El 1866, Roman de Grassot, en nom propi i de la seva germana Dolors, encareguen al director de camins veïnals Tomàs Presas un «Plano dividiendo en solares para edificar y fijando calles en las que aquellos tengan su frente las varias piezas de tierra que forman la heredad con su casa que poseen en el término de la villa de Gracia en el paraje dicho Capuchins Vells, Distrito municipal de aquella y partido judicial de esta [Barcelona]». Es tracta, més que d'un projecte d'urbanització, d'un plànol de parcel·lació d'acord amb el Pla Cerdà, amb set mansanes, no totes set senceres, delimitades per carrers de 100 pams, encara que amb la introducció de tres passatges o carrers secundaris de 40 pams. El plànol inicial contempla la permanència de la masia, l'antiga torre de Bell-lloc.

La parcel·la bàsica la constitueix un rectangle de 30 pams de façana i 135 pams de profunditat (5,83 x 26,23 m), amb una superfície de 4.050 pams quadrats (153 m²). L'amplada es va fixar en dividir en dinou parts l'amplada total de la mansana i, tot i resultar una mesura racional en atenció a la llargada de les bigues de fusta habituals llavors a la construcció, és una mica superior al de la tradicional casa de cós, no superior als 25 pams. (La major part dels emfiteutes considerarien que era massa gran per fer una sola casa i massa petita per fer-ne dues, i per això va ser habitual que adquirissin, bé un solar i mig per fer una casa, bé tres solars per fer-ne dues, en tots dos casos amb una amplada de 8,75 m i dues crugies.) Quant a la profunditat, és la quarta part de l'amplada de la mansana, un cop descomptats els 40 pams destinats a carrer interior. Segons la normativa vigent, la meitat d'aquesta profunditat s'havia de dedicar a pati o jardí, amb la qual cosa la superfície construïda per planta de la casa tipus resultava ser de 76,5 m². Les parcel·les en xamfrà a l'encreuament entre carrers de 100 pams, es van resoldre en forma de pentàgon, amb un costat equivalent a tres amplades del solar tipus (90 pams); un altre igual a la profunditat (135 pams); el tercer, el xamfrà, de 100 pams, i els altres dos, de 65 i 20 pams. Resultava així una superfície teòrica de 9.600 pams (362 m²), equivalent a 2,37 vegades un solar tipus.

5. Francesc CARRERAS CANDI, *Geografía General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*, Barcelona, Albert Martín, 1916, pàg. 988.

El sistema de gestió de la urbanització, d'acord amb la pràctica habitual defensada amb entusiasme per Roman de Grassot, seria, si més no durant les primeres dècades, el cens emfitèutic. El 28 d'octubre de 1866, els germans de Grassot inicien la signatura conjunta de documents d'establiment de terrenys. El contracte d'establiment tipus no té cap característica especial respecte dels que eren habituals en la pràctica de l'emfiteusi al Pla de Barcelona. Així, fixa les obligacions de l'emfiteuta de millorar, no perjudicar el solar establert; de construir habitatges amb una inversió mínima prefixada i en un termini no superior als dos anys, i de pagar, els dies o en les ocasions que s'escaigui, l'entrada, la pensió censual i els lluïmes quan correspongui, així com els impostos i càrregues de tot tipus. Des del punt de vista constructiu, es defineix que les cases han de ser entre mitgeres, amb les altures i superfícies que marquin les ordenances; que les aigües pluvials s'han de recollir dins del solar propi i que «las aceras cuando se hagan deberan pagarlas los adquiredores la parte correspondiente al frente de la casa o casas que construyan».

L'ordre en què es van anar produint els establiments va estar condicionat per la permanència de la vella masia i, sobretot, de les rajolereries (algunes, acabades d'establir), les quals ocupen en conjunt gairebé cinc mujades. La primera mansana que es va establir va ser la delimitada pels carrers 36/E/37/F (Roger de Flor, Pare Claret, Nàpols i Indústria), tots quatre de 100 pams, dividida en dos per un passatge de 40 pams (el que més tard es diria carrer d'en Grassot). S'hi van preveure seixanta-vuit solars. La parcel·la número u va ser una de cantonada, la de la cruïlla dels carrers 36 i E (ara, Roger de Flor 312-314 i Pare Claret 38). Però el primer establiment va ser el de les parcel·les 25 i mitja 26, on es van construir dues cases, les corresponents als actuals números 63-65 del passatge Grassot. És difícil saber si van ser aquestes les primeres cases construïdes a la nova urbanització. En tot cas, sembla segur que les primeres cases del Camp d'en Grassot es van alçar en aquesta mansana i no, com diuen alguns historiadors,⁶ en la cruïlla dels carrers de Còrsega i Grassot ni en el passeig de Sant Joan, un espai sense cap aparença de ser urbanitzat aviat, on senyorejaven encara el torrent Pregon enmig d'un paisatge híbrid, entre rural, industrial i residencial, presidit per Can Sagués.

Els vint-i-quatre establiments fets el 1866 van esgotar pràcticament tot el sòl disponible de la primera mansana (el 91,4 % de la superfície total). El procés va continuar de manera regular fins al 1878, en què sofreix una crisi de creixement. Gairebé tots els terrenys lliures han estat establerts o ajustats (fins i tot els que ocupava la vella torre de Bell-lloc, que va haver de ser enderrocada, única objecció greu que es pot posar a l'acció de Roman de Grassot, encara que es tracta d'un però exposat des d'una perspectiva d'avui, ja que, de fet, això era el que proposava el Pla Cerdà per a totes les construccions històriques escampades pel Pla). Només quedava l'expectativa de fer efectivament edificables els terrenys ocupats per les bòbiles que hi romanien actives, la qual cosa no havia de resultar fàcil.

6. Segons Pere DUART, «La urbanización del Camp d'en Grassot», *Mai Enrera. Butlletí del Club Excursionista de Gràcia*, any IX, núm. 101, agost de 1933, pàg. 85-87, la casa del número 453 va ser la primera casa de la urbanització Grassot. La documentació contradia aquesta informació. Aquest article ha estat reproduït parcialment per Josep Maria ESTEVE PUNTÍ a *Camp d'en Grassot. Història i formació d'un barri*.

La tendra història que Pere Duart va explicar-nos ara fa setanta-cinc anys té poc a veure amb la realitat històrica.⁷ Duart ens presenta un Geroni Grassot (en tot cas havia de ser el seu besnét Roman, ja que Geroni de Grassot havia mort feia més de cinquanta anys) i uns rajolers plens de bonhomia i bona voluntat, que arriben fàcilment a un acord entre cops a l'esquena, paraules de cavallers i regals mutus. La realitat va ser diferent. Roman de Grassot havia començat a urbanitzar els seus terrenys sense parlar amb els rajolers i quan els va dir que marxessin, alguns es van negar. En aquests casos de Grassot va haver de recórrer a la justícia i, finalment, tots van haver de pactar les solucions a cal notari. A mitjan 1879 van deixar de fumejar els forns de les rajoleries del Camp d'en Grassot. Poc després, el 1880, l'Ajuntament de Gràcia acordaria explicar la part del passeig de Sant Joan del seu territori i treure les rajoleries que hi havia entre els torrents Pregon i del Pecat.

El 1901, data final del període històric analitzat, constitueix una altra fita significativa del procés de transformació del territori que ens ocupa. A la primera mansana oriental del passeig de Sant Joan de Dalt, l'arquitecte Puig i Cadafalch aixeca la Casa Macaya. Es confirma així la pèrdua de virginitat dels terrenys previstos per Cerdà per ubicar-hi l'hipòdrom, iniciada uns anys abans, el 1882, gràcies a una suspecta maniobra d'un ciutadà il·luminat que va adquirir una mansana afectada per tal d'aixecar una nova catedral.⁸

Constatacions i reflexió finals

El plànol de Barcelona de 1903 evidencia l'heterogeni resultat del procés que fins aquí s'ha explicat. En el sector septentrional, el barri del Camp d'en Grassot és ja una realitat. En el sector diagonalment oposat, romanen, aïllades, les cases i construccions promogudes quaranta anys abans pels Calvet. La resta del territori continua sent un gran buit urbà, només esquitxat per algunes antigues construccions, testimoni del passat agrícola i protoindustrial. La lectura d'un plànol actual, amb tot el territori urbanitzat i edificat (i en gran part reedificat), palesa les petjades de "l'encarnació del futur dibuixat" previst per Cerdà. La regularitat de les parcel·les del sector genuí del Camp d'en Grassot, fruit d'una acció meditada i organitzada d'acord amb uns principis, contrasta amb la moltes vegades absurda parcel·lació (mitgeres obliqües, profunditats inversemblants, etc.) de la resta de mansanes, heretada sense cap mena de revisió del parcel·lari agrícola o de les urbanitzacions precerdianes, que va repercutir en la materialització dels projectes arquitectònics.

Per acabar, és imprescindible fer una reflexió sobre l'adaptació i interpretació que, per transformar la seva finca, va fer Roman de Grassot de la partitura original d'Ildefons Cerdà referent a tot el Pla. Al meu parer, cal afirmar en primer lloc que el "Pla de Grassot" (diguem-li així, ja que tot i basar-se en un simple plànol

7. Pere DUART, «La urbanización...».

8. Vegeu Antoni GONZÁLEZ, Raquel LACUESTA, «Resumen histórico de la evolución del entorno urbano de la Sagrada Familia», *CAU*, 40, novembre-desembre de 1976.

parcel·lari constitueix, com a programa de desenvolupament, un autèntic pla), no és una desvirtuació del Pla Cerdà, sinó la manera de fer-lo possible en un context espacial i temporal determinat.

Els passatges introduïts a les mansanes van fer possible un tipus de parcel·la adaptada a les possibilitats reals de la societat graciencina d'aquell moment, sense que la densitat d'ocupació del territori prevista es modifiqués sensiblement. L'obertura passiva dels carrers, a ulls d'avui pot semblar incompreensible. En aquells moments, qualsevol altra alternativa (l'acció d'un promotor amb repercussió sobre el preu dels solars hauria fet inviabile l'operació i l'acció de l'administració pública era absolutament impensable).

Llavors i allà, l'alternativa del "genuí Pla Cerdà" no existia. La prova és el buit urbà dels espais no inclosos en el projecte de Roman de Grassot abans que arribés a aquell indret, més de mig segle després, l'expansió en taca d'oli del nou caseriu de Barcelona. I el fet que aquesta taca arribés, fracassades les propostes de Cerdà quant a la reparcel·lació, superposant el viari de 1859 a la trama agrícola, i mitjançant l'edificació descoordinada de cada parcel·la, amb les incongruències de tot tipus que això comportaria.

Deia Roman de Grassot en l'article abans referenciat:

La clase obrera catalana y la clase media, las dos encarnadas con las dos ideas salvadoras de toda sociedad, cuales son el trabajo y el ahorro, y que son la única y verdadera base de la riqueza de Cataluña [...] han obrado el prodigioso resultado de poblar el llano de Barcelona y las faldas de nuestros más cercanos montes, levantando millares de edificios destinados a su industria, a su habitación y a su recreo. ¿Y cuál ha sido el incentivo, cuál ha sido el medio que estas dos clases, no poseyendo grandes capitales, hayan podido ser propietarias y contribuir al fenomenal desarrollo de la riqueza urbana del llano de Barcelona? Preguntádselo a los interesados, preguntadlo a todo el mundo y unánimes os contestarán que todo se debe al censo enfiteúutico.

El Pla de Grassot va fer possible que en aquell racó del Pla que avui coneixem per Camp d'en Grassot les classes treballadores i populars de Gràcia poguessin gaudir, de manera immediata, dels avantatges d'higiene, salubritat, mobilitat, etc. que amb el seu projecte Cerdà proposava per al futur en tota la conurbació urbana de Barcelona, i sense la intermediació especulativa (d'inversionistes, promotors, constructors i propietaris) que, en general, patirien els ciutadans barcelonins per accedir als habitatges de la nova ciutat.

Camp d'en Grassot, 24 de setembre de 2007